

Vahiy-Toplum İlişkisi Bağlamında İtaat/İsyân İkiliği

The Dichotomy of Obedience and Rebellion in the Context of Revelation-Society Relationship

Mustafa Safa*

Abstract: Obedience and rebellion to the creator God who revealed religion in societies that have been subjected to the Abrahamic religion are as old as the history of revelation-society relations as a problem of faith and denial. When we talk about obedience and rebellion in today's social life, it is understood as submitting to or opposition against political authority. At the same time, while obedience is defined as acting in accordance with the values and rules accepted in society, not obeying and opposing the rules and values accepted in the society is defined as a rebellion. Although the phenomena of obedience and rebellion are commonly seen as opposites, alternating phenomena in which the presence of one implies the absence of the other, they are actually a pair of phenomena that create each other. Rebellion against Allah in human obedience to the absolute evil determined by Allah; Obedience to Allah emerges when human rebels against the absolute evil determined by Allah. The point of departure in the duality of obedience and rebellion is that in the presence of obedience there is rebellion, and with rebellion there is obedience. In a Muslim society, obedience to the orders and prohibitions of revelation emerges as obedience to the creator, and the realization of obedience to Allah and the implicit rebellion against the devil and other artificial deities produced outside of Allah is a duality that exists within the scope of the conceptual boundaries. In this study, the duality of the two basic concepts of revelation, namely obedience and rebellion, which create each other, is discussed. In the analysis of this duality, firstly, the root meanings of both words are examined, and the conceptual contents of the words are explained. This study reveals how obedience and rebellion, which are the individual and social manifestations of faith and denial, create a dichotomy in conceptual and factual dimensions, without the intention of delving into sociology of obedience and rebellion. The analysis of the dichotomy of obedience and rebellion in the dimension of the revelation-society relationship, aims to explain how obedience and rebellion in the theological dimension constitute a phenomenal dichotomy without dealing with issues such as institutional obedience, rebellion or civil disobedience in human relations and political dimensions. In this paper, the phenomena of obedience and rebellion, emerged as the manifestation of faith and denial in the levels of individual and society, were subjected to a theological evaluation in the context of revelation-society relations on the individual and society levels.

Structured Abstract: Created as the most honorable being in the world of existence, man is equipped with a different mind and free will than other beings. With the free will and mind given to him, man tries to rule the universe contrary to the laws of the sunnatullah, by rebellion against his creator, Allah the almighty. However, Allah wants people, who are dependent on the order and system he placed in the universe, to believe and obey Him with his free will in order to harmonize human life with the cosmic order. Allah states

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
Asst. Prof. Dr., Agri Ibrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies.

ORCID 0000-0002-2562-2315

msafa@agri.edu.tr

Cite as/ Atıf: Safa, M. (2021). Vahiy-Toplum İlişkisi Bağlamında İtaat/İsyân İkiliği. *Turkish Studies - Religion*, 16(1), 71-84. <https://dx.doi.org/10.47091/TurkishStudies.49165>

Received/Geliş: 01 February/Şubat 2021

Accepted/Kabul: 25 March/Mart 2021

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 March/Mart 2021

CC BY-NC 4.0

that man has to continue his life in the world in harmony with sunnatullah, which is the cosmic order, due to its ontic structure, that is, its nature. In this article, the dichotomy of rebellion / obedience, which emerged as a social manifestation of human belief and denial and is one of the basic concepts of the Quran, will be discussed. The origins of the concepts that make up the dichotomy of rebellion / obedience are analyzed, as well as their current contents in the phenomenal dimension. With this dichotomy of phenomenal obedience / rebellion, which is the basis of human life, God wanted human beings to obey Him directly, through following his orders and prohibitions, for the good of humanity; while He wanted human beings to rebel against the horror of the nafs and the deceit of the devil. Within the framework of good and evil determined by God, the dilemma of “rebellion against evil, and obedience to good is absolute good; obedience to evil, and rebellion against the good is absolute evil” will leave us confronted with the dichotomy of Rebellion / Obedience. The phenomena such as the human essence is dichotomously composed of matter and meaning, or as events taking place on the basis of subject and object, originated from opposing generalizations. Rebellion and obedience are two dichotomous phenomena that have always existed in human history since the first man and will continue to exist until the Day of Judgement. These two opposing phenomena are intertwined with man and society, creating each other in the relations of man with the creator and in the relations of the creations with each other. Revelation narrates about obedience to Allah implied in Adam's rebellion to the Iblis; and rebellion against Allah implied in his obedience to Iblis or his nafs, during the first creation. As observed in the realm of living beings, particularly in the human world, human harmony and conflict constitutes the basis of life, in the relations of man with his creator, the universe, and its inhabitants. The concepts of rebellion and obedience, that originated with humans, are two dichotomous concepts and phenomena, that allude to, today, the relations between political power and society. The dichotomy of rebellion / obedience stands out in terms of political morality rather than general Islamic morality. The reading, understanding and explanation of humans, things, and events in the realm of existence as dichotomies is a method known and applied in the history of Islamic thought and science. Concepts are visions that build our world of thought. In our world of thought, we think through concepts, express it to the outside world as a word, develop various behavioral patterns in social life with these meaningful words, and create new visions based on these behavioral patterns. Constructing the content of concepts in a dichotomous way makes the concepts clearer and understandable, also contributes to the formation of definite implications and fully understandable propositions. Many observations and evaluations are made regarding the relationship between Revelation and Society. The concepts of the Qur'an have an important place in the construction of a Muslim individual and society, as well as in the construction of a morality suitable for human nature. Revelation, which is the founding element of society, builds the individual through the concepts it uses, while at the same time building the society of which the individual is a member. Revelation informs us that the universe and all beings in the universe have no problem or incompatibility with God, who created them. Through the 83rd verse of the Surah Al-i Imran; “... Whatever is in the heavens and the earth, they all surrendered to Allah willingly or unwillingly. ...” Allah reveals that everything that exists in the realm of existence has submitted to him. The creatures in heaven and earth that voluntarily and involuntarily surrender to Allah are stated in verse 18 of the chapter of Hajj as follows; “Do you not see that those in the heavens and those on the earth, the sun, the moon, the stars, mountains, trees, animals and many people prostrate before Allah; ...” It is stated that along with all beings in the universe, most of the people obey Allah; The creator himself declares that the beings continue their existence in harmony with each other, subject to the laws of God, namely the sunatullah, and that in the same way human beings are also subject to this order. In addition, revelation informs us that the first human Adam was removed from heaven for eating from the forbidden fruit, a behavior which cannot be considered a rebellion in the sense we understand today. On the other hand, Iblis was expelled from heaven because he did not fulfill the command to prostrate before man, in other words, because he did not obey Allah. Created as the most honorable being in the world of existence, man is equipped with a different mind and free will than other beings. With the free will and mind given to him, man tries to rule the universe contrary to the laws of the sunnatullah, by rebellion against his creator, Allah the almighty. However, Allah wants people, who are dependent on the order and system he placed in the universe, to believe and obey Him with his free will in order to harmonize human life with the cosmic order. Allah states that man has to continue his life in the world in harmony with sunnatullah, which is the cosmic order, due to its ontic structure, that is, its nature. In this article, the dichotomy of rebellion / obedience, which emerged as a social manifestation of human belief and denial and is one of the basic concepts of the Quran, will be discussed. The origins of the concepts that make up the dichotomy of rebellion / obedience are analyzed, as well as their current contents in the phenomenal dimension. With this dichotomy of phenomenal obedience / rebellion, which is the basis of human life, God wanted human beings to obey

Him directly, through following his orders and prohibitions, for the good of humanity; while He wanted human beings to rebel against the horror of the nafs and the deceit of the devil. Within the framework of good and evil determined by God, the dilemma of “rebellion against evil, and obedience to good is absolute good; obedience to evil, and rebellion against the good is absolute evil” will leave us confronted with the dichotomy of Rebellion / Obedience.

Keywords: Sociology of religion, revelation, society, obedience, rebellion, dichotomy.

Öz: Semavi dine muhatap olmuş toplumlarda dini gönderen yaratıcıya itaat ve isyan, bir iman ve inkar problemi olarak vahiy-toplum ilişkilerinin tarihiyle yaşıttır. Günümüzde sosyal hayatta itaat ve isyan denildiğinde, siyasi otoriteye boyun eğmek ya da karşı çıkmak anlaşılmaktadır. Aynı zamanda toplum genelinde kabul gören değer ve kurallara uygun hareket etmek itaat olarak kabul edilirken, toplumda kabul gören kural ve değerlere uymamak, karşı çıkmak da isyan olarak görülmektedir. İtaat ve isyan olguları birbirinin karşıtı ya da zıttı, birinin varlığında diğerinin yokluğunun gerçekleştiği birbirinin alternatif olgular gibi görülmesine rağmen, aslında birbirini var eden olgu çiftidir. İnsanın Allah'ın belirlediği mutlak kötüyü itaat etmesinde Allah'a isyan; Allah'ın belirlediği mutlak kötüyü isyan etmesinde ise Allah'a itaat ortaya çıkmaktadır. İtaat ve isyan olgularının ikiliğinde hareket noktası, itaat ederken isyan, isyan ederken de itaatin yaşanıyor olmasıdır. Müslüman bir toplumda vahyin emir ve yasaklarına tabi olma, uyma hali yaratıcıya itaat olarak ortaya çıkarken, Allah'a itaatin gerçekleşmesi ve yaşanması halinde de şeytana ve Allah dışında üretilen yapay ilahlara isyanın zımnen gerçekleşmesi, kavramların kapsam alanında var olan bir ikiliktir. Bu çalışmada özellikle vahyin iki temel kavramı olan itaat ve isyan kavramlarının birbirini var eden ikiliği ele alınmıştır. Bu ikiliğin tahlilinde önce her iki kelimenin kök anlamları ele alınarak, kelimelerin kavram içerikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada itaat ve isyan sosyolojisi yapma niyetinde olmadan, iman ve inkarın bireysel ve toplumsal tezahürleri olan itaat ve isyanın kavramsal ve olgusal boyutta nasıl dikotomi oluşturduğu ortaya konulmuştur. Vahiy-toplum ilişkisi boyutunda itaat ve isyan ikiliğinin tahlil çalışmasında, beşeri ilişkilerde ve siyasi boyutta yaşanan kurumsal itaat, isyan ya da sivil itaatsizlik gibi konulara girmeden teolojik boyutta itaat ve isyanın nasıl olgusal dikotomi oluşturduğunu açıklamak amaçlanmıştır. İman ve inkarın birey ve toplumda tezahürü olarak ortaya çıkan itaat ve isyan olguları, bireyde ve toplumda vahiy-toplum ilişkileri bağlamında teolojik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din sosyolojisi, vahiy, toplum, itaat, isyan, dikotomi.

Giriş

Akıl ve özgür irade ile varlık aleminin en şerefli olarak yaratılan insanı Allah birtakım emir ve yasaklarla sorumlu tutmuş ve bunu ilk insan, ilk peygamberden son peygambere kadar vahiy yoluyla insanlara bildirmiştir. Tabiatı gereği toplumsal bir varlık olan insan, kozmik alemde daha önceden var olan ilişkiler ağının içine doğarak dünyaya gelir. İnsan, içine doğduğu toplumun diğer üyeleriyle, çevresindeki diğer varlıklarla ve yaratıcısıyla yoğun bir ilişki içinde kendi varlığını gerçekleştirmeye çalışırken, vahyin bütününe esas alan ilişkiler ahlakının rehberliğiyle karşı karşıya gelir (Düzgün, 2012: 148). İçine doğduğu ve mensup olduğu kültür ve çevre tarafından inşa edilen insan, aynı zamanda inşa olduğu yapıyı inşa eden bir fail durumundadır. İçinde bulunduğu yapının bir parçası ve faili olan birey, kozmik alemle ve bu alemin yaratıcı ile ilişki içinde olduğu gibi şeytan ve nefisle daha yoğun ilişkiler ağının içindedir. Vahiy, insanın yaratıcısına karşı ibadet yani itaat sorumluluğunda olduğunu sürekli hatırlatır: “Ben, cinleri ve insanları sadece bana ibadet/itaat etsinler diye yarattım.” (Zâriyât, 51/56). Ayette geçen ibadet kelimesinin boyun eğmek, itaat etmek anlamı düşünüldüğünde “sadece bana boyun eğsinler, itaat etsinler” anlamı ortaya çıkmaktadır.

Özgür irade sahibi insan, kendisine verilen akıl sayesinde bilme gücüne sahip olurken, iradesiyle de karar verme gücüne sahiptir. İnsan kendisine verilen bu özgür irade gücüyle sorumluluklarını yerine getiren, Allah'ın emirlerine itaat eden bir kul olabileceği gibi, isyan tercihiyle de kendisine gösterilen doğru yoldan iradesiyle uzaklaşan bir varlık olabilmektedir.

Vahiy, Müslüman bir bireye ve topluma evrenin ve evrende var olan varlıkların kendilerini var eden yaratıcıya boyun eğdiğini, yani itaat içinde olduğunu ve varlıkla var eden arasında uyumlu bir itaat ilişkisinin olduğunu öğretmektedir: “Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ederler; ...” (Hac, 22/18). “... Gökte ve yerde her ne varsa hepsi de isteyerek veya istemeyerek Allah'a teslim olmuşlardır. ...” (Al-i İmran, 3/83). Ayetlerde görüldüğü gibi, varlık alemini yaratan Allah'ın canlı-cansız bütün varlıklar için kozmik aleme yerleştirdiği sünnetullah dediğimiz kanunara akıl ve irade sahibi insanın da ister istemez uymak zorunda olduğu vurgulanmaktadır. Kendi yapıp ettiklerini belirleme gücüne sahip olan insan, doğduğu andan öldüğü ana kadar içine doğduğu topluma, tabiata ve bütün bunları yaratan Allah'a bağlı olduğunu vahiyden öğrenmiş, yine her ne yaparsa yapsın Allah'ın koyduğu teolojik ve ontolojik yasaların dışına çıkamayacağı da vahiy tarafından kendisine öğretilmiştir.

İnsan, varlık aleminde kendisine yüklenen sorumluluklar çerçevesinde hareket ettiğinde yaratıcıya ve yaratıcının koyduğu değişmez yasalar olan sünnetullah'a itaat içinde olacaktır. Bu durumda isteyerek Allah'a teslimiyetle itaat ettiğinde hem fitratıyla hem de birlikte yaşadığı diğer varlıklarla uyumlu bir ilişkinin içinde olur. İnsanın ontolojik olarak kendisine yüklenen sorumluluklardan kaçması durumunda, yaratıcısıyla ilişkilerini kopardığı gibi diğer canlı ve cansız varlıklarla da çatışma içine girmesi kaçınılmaz olacaktır. Özgür iradesini kısıtladığını varsaydığı sorumluluklardan kurtulmak için isyan ettiğinde, kendisini esenliğe ulaştırarak bağları kopardığı gibi hakimiyet kurmaya çalıştığı dünyayı da kendisini tehdit eden bir alana dönüştürmüş olması kaçınılmazdır (Düzgün, 2012: 149).

İnsanın üstün kabul ettiği kendisini aşan güç ve kudrete karşı ortaya koyduğu davranışlar, sosyal hayata itaat ya da isyan olarak yansıyacaktır. Müslüman bir bireyin ya da toplumun namaz ve oruç ibadetleri sosyal hayata Allah'a itaat olarak yansırken, şeytanın ve nefsin isteklerine karşı da bir isyan olarak yansımaktadır. Bu durumda itaat ya da isyan, Allah'ın isteğine uymak için yerli yerinde kullanıldığında her ikisi de birer değer ve fazilet olarak sosyal hayatta tezahür eder. Allah'ın itaat edilmesini yasakladığı varlıklara isyan bir değer ve fazilet iken, yasaklananlara itaat ederek Allah'a karşı isyan bir değersizlik ve rezilettir: “Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler.” (Meryem, 19/81). “De ki: Allah'ı bırakıp da size zarar veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.” (Maide, 5/76). “Size de Allah'ı bırakıp taptığınız (itaat ettiğiniz) şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız? ...” (Enbiya 21/66).

İtaat ve isyan ikiliği, daha iman ve inkar ikiliğinin ne olduğu bilinmeden ilk insanla birlikte var olmuştur. Bu ikiliği olgusal boyutlarıyla Allah'ın insana tecrübe yoluyla öğrettiğini bize vahiy haber vermektedir: “Meleklerle, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.” (Bakara, 2/34). Bu ayette, meleklerin Allah'ın emrine itaati, şeytanın ise yüz çevirerek Allah'a isyan etmesi canlı bir tecrübe olarak Allah tarafından insana öğretilmektedir. Yaratıldıktan sonra bu tecrübeyle şeytanla yolları ayrılan ilk insan, eşyle birlikte cennete yerleştirilmiş yaşarken yasak meyve ile sınava tabi tutulmuştur: “Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Fakat şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınma ve yararlanma vardır” dedik.” (Bakara, 2/35-36). Allah'ın koyduğu yasağa riayet ederek cennette yaşamakta olan insan, şeytanın isteğine uyararak yasak meyveyi yemesiyle, Allah'a isyan, şeytana itaat etme durumuna düşmüştür. Daha önce şeytanın Allah'a isyanına şahit olan insan, yasak meyveyi yiyerek ilk defa şeytana itaat ve Allah'a isyanın ne olduğunu tecrübe ile öğrenmiş; Allah'a isyanın akıbetini, itaatin önem ve değerini kavramıştır.

İtaat ve isyan olguları, iman ve inkarın söz konusu olmadığı daha ilk yaratılışta insanın tecrübe ettiği ve kıyamete kadar da insan hayatının merkezinde olacak olan olgulardır. Çünkü,

vahye inanan insan ve toplum için, insanın gelecek metafizik hayatı, sınav alemi olan bu fizik alemde neye, niçin itaat ya da isyan ettiğinin cevabına bağlıdır. Vahyin insan ve yaratıcısı arasındaki ilişkilerde önemle üzerinde durduğu Allah'a ya da şeytana ve diğer ilahlara itaat veya isyan; insanın neye, nasıl iman ettiğinin ya da neyi, nasıl inkar ettiğinin sosyal hayattaki tezahürleridir.

Bu araştırmanın konu başlığını, “Vahiy-Toplum İlişkileri Bağlamında İtaat ve İsyan İkiliği” olarak belirlerken, “İtaat ve İsyan İkiliği” ifadesiyle, kavram olarak çift kutuplu (dikotomik) kabul ettiğimiz bu iki kelimenin hem kavramsal hem de olgusal olarak nasıl bir ikilik (dikotomi) oluşturduğunu açıklamayı hedeflediğimizi vurgulamak istedik. “Vahiy-Toplum İlişkisi Bağlamında” ifadesiyle, bu iki olguyu inanan insanın yaratıcısıyla ilişkileri bağlamında ele alacağımızı; beşeri ilişkilere ve siyasete konu olan itaatkârlık, isyankârlık, kurumsal itaat ya da sivil itaatsizlik gibi konuların özellikle çalışma alanımızın dışında olduğunu belirtmeye çalıştık.

“İtaat ve İsyan İkiliği” isimli bu çalışmamızda öncelikle itaat ve isyan kavramlarının kök anlamları ele alınmıştır. Kavramların kök anlamlarıyla beraber, kavram içeriklerindeki anlam yükü açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, sosyal bilimlerde dikotomi kavramının önem ve özelliklerine değinilerek, itaat ve isyan kavramlarının dikotomi oluşturma imkanı tartışılmıştır. İtaat ve isyan kavram ve olgu çiftiyle ilgili vahyin güncel bazı mesajları aktararak çalışma neticelendirilmiştir. İtaat ve isyan kavramlarının kapsam ve sınırlarının iyi bilinmesinin kavramlarla ilgili olgu ve olayların teolojik ve sosyolojik olarak ele alınıp analiz edilmesine ve isabetli sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

İtaat ve İsyan Kavramlarının Kök Anlamları

Bütün peygamberler gönderildikleri toplumların batıl inanç ve değerlerine karşı çıktıkları için toplumları tarafından isyan eden yıkıcı birer asi olarak görülmüşlerdir. Halbuki onlar Allah'ın insanların faydasına istediği iyiyi ve güzeli inşa etmek için gönderilmiş yapıcı rehberlerdir. Firavun ve toplumu tarafından asi kabul edilen Hz. Musa, Firavuna isyanında Allah'ın emrini yerine getirmekle Allah'a itaate ulaşmaktadır. Peygamberler ve onların izinden giden müminler, insanların batıl, yanlış ve kötü olarak yapageldiklerine karşı isyanlarında Allah'a ve sünnetullah'a itaati esas aldıklarını ortaya koyarlar. Kur'an-ı Kerim, ilk isyan eden isyankar yaratılan şeytan olduğunu bildirmiştir. Şeytan, Allah'ın “Adem'e secde edin” (Bakara, 2/34) emrine karşı çıkarak, Allah'a isyan eden ilk isyankar, kibir ve inada dayalı isyanın temsilcisidir. Allah insanı şeytana itaatten sakındırmak için insana şöyle hitap etmektedir: “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. ...” (Nur, 24/21).

İtaat, “tav'an” kökünden buyruğa uymak, boyun eğmek demektir. Aynı kökten gelen “tetavvu”, gönüllü olarak bir şeyi üstlenmek, yapmak anlamına gelir (Ateş, 1997: 11/5). İtaat kavramı olgusal olarak meşru olsun, gayri meşru olsun emir, yasak ve isteklere “iradeli ya da iradesiz” uyma, emre göre hareket etme durumuna işaret etmektedir. İsyân ise, meşru ya da gayri meşru her türlü emir ve yasağa “iradeli” olarak karşı çıkma ve karşı koyma durumuna işaret eder (Ece, 2017: 342-343). Bu durum itaatin yani boyun eğmenin iradeli ya da iradesiz olduğunu gösterirken, isyanın tamamen iradeli olarak yapıldığını göstermektedir. Kelimenin kök anlamındaki bu durum Kur'an-ı Kerim'de “... Gökte ve yerde her ne varsa hepsi de isteyerek veya istemeyerek Allah'a teslim olmuşlardır. ...” (Al-i İmran, 3/83) ayetindeki “isteyerek” anlamındaki kelime, itaat kelimesinin kök mastarı olan “tav'an” kelimesiyle ifade edilmiştir.

İsyân, "emre itaatsizlik etmek, inat edip emre muhalefet etmek, itaatten çıkmak, inatla imtina etmek, çekinmek ve azmak" anlamlarında itaatin zıddıdır. Kur'an'ı Kerim'in indiği ortamda Araplar, kölenin efendisinin emrine karşı çıkmasına, efendisine itaat etmemesine, isyan etti söz dinlemedi anlamında “asâ” fiilini kullanıyorlardı (Karagöz, 2010: 341). İsyân, asâ kökünden türemiş bir kelimedir. Asâ, değnek, sopa, baston demek olup, bu kökten alınan isyan, asası ile korunmak anlamında iken zamanla itaatten çıkmak anlamı kazanmıştır (Ateş, 1997: 10/528).

Değnek, baston anlamındaki “asâ” kelimesi ile aynı kökten türeyen isyan kelimesi, bir şeyi değnek ile engellemek anlamını da içermektedir (Ece, 2017: 342). Hz. Musa’nın çobanlık yaptığı süreçte sürekli kullandığı ve Medyen’den Mısır’a giderken yolda ilk vahyi aldığı esnada elinde bulunan değneğin adı “asâ”dır (Taha, 18/21). Bu asâ, aynı zamanda Hz. Musa’nın Firavuna tebliğinin ve ona karşı haklı isyanının sembolü, Hz. Musa’ya Allah’ın verdiği bir mucize olmuştur. İsyân kelimesiyle aynı kökten türeyen masiyet kelimesi de sözlükte “itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak” manasındaki isyan kötünden master ve isim olup itaat kelimesinin karşıtıdır. Masiyet kelimesi Kur’an-ı Kerim’de otuz iki yerde geçmektedir. İsyân veya masiyet mutlak olarak ele alındığında, Allah’a itaatten yüz çevirmek, Allah’ın sözünü dinlememek anlamı ortaya çıkar (Topaloğlu, 2003: 77).

İsyân kavramının özünde hem yıkıcılık hem de yapıcılık anlamları vardır. Teolojik olarak isyan kelimesi, iyi bir şeyin engellenmesiyle ilgili kullanıldığında olumsuz ve yıkıcı kabul edilirken, kötü bir şeyin engellenmesi için kullanıldığında olumlu ve yapıcı bir delaletle kullanılmış olur. Günahkarda isyan, olumsuz bir anlam taşıdığı için yıkıcı içerikli bir durumdur. Marufa tabi olan iyilerin isyanı, kötülüğe, zulme itaat etmeme anlamında olumlu; yıkılanları yapma, bozulanları düzeltme iradesi ortaya koyma bakımından yapıcı bir anlam ve içeriğe sahiptir. İman edenler, Allah’ın bir emriyle karşılaştıkları zaman: “Ey Rabbimiz! Dinledik ve itaat ediyoruz. Senin mağfiretine sığınıyoruz, dönüş sanadır, derler.” (Bakara, 2/283). Allah’a itaati kabul etmeyen inkarcılar bilinçli bir şekilde; “... Dinledik ve isyan ediyoruz derler. ...” (Bakara, 2/93).

Hz. Peygamberin tebliğ görevinin mahiyetini anlatan vahiy, Hz. Peygamberin insanlara İslam’ı tebliğ ederken hiçbir zorlamada bulunmadan anlatmasının yeterli olduğunu ve peygamberin sadece bundan sorumlu olduğunu tekrar tekrar hatırlatmaktadır (Rad, 13/40; Nahl, 16/82). Allah’a ve Allah’ın gönderdiği elçiye itaat edenlerin doğru yolda olan gerçek müminler oldukları; mutluluğa erecekleri, altından ırmaklar akan cennetlere konulacakları; bu cennetlerde peygamberler, şehitler, sıddıklar ve salihlerle beraber olacakları müjdesi verilmiştir (Nisa, 4/13, 69; Nur, 24/52, 54). İslam kültüründe vahyin bu müjdesine muhatap olan insanların müjdelenen ödülleri arzulararak bilinçli ve istekli olarak iman ettikleri ya da imanda sebat ettikleri kabul edilmiştir. Ayrıca vahiyde geçen “semi’na ve eta’na: işittik ve itaat ettik” (Bakara, 2/285; Nisa, 4/46; Maide, 5/7; Nur, 24/51) ifadelerinin, vahiy duyup işitenlerin anlayıp kavradıktan sonra Allah’a ve peygambere gönülden bağlandıklarını belirtmek için söyledikleri ifadeler olduğu belirtilmiştir. Vahiy kaynaklı bir kavram olan itaatın, gönülden severek ve isteyerek kabul etmek, hoşlanarak yapmak gibi geniş bir anlam derinliğine sahip olmasına rağmen, günümüzde yüzeysel bir anlam içeriğiyle; boyun eğmek, söz dinlemek ve emre göre davranmak anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Sosyal Bilimler ve Dikotomi

Sosyologlar, sosyolojik bilgiyi yeniden üretmek için farklı problemlerin tartışılması ve önemli tezlerin incelenmesinin dikotomik analiz yoluyla yapılmasından önemli faydalar sağlanacağını düşünmektedirler. Dikotomik analizin, içinde bulunulan toplumun karakterinden bağımsız bir gruba karşıt, zıt konumlarda yer alan bir duruşun ya da herhangi bir gruptan farklı düşünenlerin yaklaşımlarını daha iyi anlayarak, etnosantrik/ben merkezci insan eğilimlerini sınırlama imkanı vereceği dile getirilmektedir. Dikotomilerin tarih ve zamandan bağımsız, problemleri içinde bulunduğu tarihsel kesitten soyutlayarak ele alma imkanı veriyor olmasının da dikotomik analizin en önemli özelliklerinden olduğunu söylerler (Jenks, 2012: 20). Ancak sosyolojik analizlerde dikotomilere aşırı derecede başvurulmasının da sonucu önceden kestirilemeyen çatışmaların ortaya çıkmasına sebep verebileceği; toplumsal olarak kurgulanan şeyin farklı uçlarda konumlanan birey ya da grupların aynı topluluğun üyeleri olduğu, varlıklarının birbirlerinin varlığına muhtaç oldukları gerçeğinden bağımsız, ana olguya zıt, ana olguyu engelleyen bir tarzda ele alınmasının da çözümsüzlüğe sürüklenme ihtimalinin olduğu da yine sosyologlar tarafından dile getirilmektedir (Jenks, 2012: 8).

Sosyal bilimlerde 2000’li yılların başından itibaren dikotomi kelimesinin sıkça kullanılmaya başladığını görmekteyiz. Özellikle din sosyolojisi alanında Ünver Günay’ın 1999 yılında kaleme aldığı, “Dinin Toplumsal ve Bireysel Boyutu” isimli makalesinde dinin özel alan ve kamusal alandaki durumunu toplum/birey dikotomisi üzerinden ele aldığı görülmektedir (Bkz. Günay, 1999). Christ Jenks’in editörlüğünde hazırlanan “Core Sociological Dichotomies/Temel Sosyolojik Dikotomiler” isimli eserin 2012 yılında İhsan Çapçioğlu editörlüğünde Türkçeye kazandırılmasının (Bkz. Jenks, 2012), din sosyolojisinde ve diğer sosyal bilimlerde kavramların ve olayların dikotomik olarak incelenmesine vesile olduğu ve bilime katkı sağladığını düşünen sosyal bilimcilerin çoğaldığı gözlemlenmektedir.

Düşünce tarihinde eşyayı ve olayları dikotomik algılamının çift kutuplu ikilemlere yol açtığını söyleyen Ünver Günay, dikotomilerin oluşumuyla ilgili bize şu bilgileri verir: “Süje ile objenin karşı karşıya konması ve varlığın sübjektif ve objektif açıklanmasından Sübjektivizm ve Objektivizm dikotomisi doğuyor. Varlığı idrak konusunda akıl ile tecrübe, ideal ile gerçek, öz ile varoluş, teklik ile çokluk, nazar ile amel, şahıs ile şey, madde ile mana yahut beden ile ruh, hürriyet ile zaruret ya da birey ile toplumun karşı karşıya konması, Dogmatizm-Septisizm, İdealizm-Realizm, Esansiyalizm-Egzistansiyalizm, Monizm-Plüralizm, Materyalizm-Spiritüalizm, Determinizm-İndeterminizm, Teorik-Pratik, İndividualizm-Kollektivizm, vb. dikotomilerin ortaya çıkmasına imkan veriyor.” (Günay, 1999: 91). Düşünce tarihinde antik çağdan başlayarak ortaya çıkmış olan bu dikotomilerin düşünce ve felsefe tarihine damgalarını vurduklarını dile getiren Günay, temel felsefi problemler ve bu problemlerin etrafında oluşan dikotomik doktrinal dilemmalarla bu dilemmaların beraberlerinde getirdikleri antinomileri aşma gayretlerinin, Septisizm, Dilettantizm, Eklektizm, Panteizm, Mistisizm, Pragmatizm, Manevi İlimler gibi düşünce akımlarını ortaya çıkardığını dile getirmektedir. Günay’a göre her ne kadar bu düşünce akımları çift kutuplu dilemmaların yani dikotomilerin bir çözümü, sentezi olarak ortaya çıkmış olsa da bu ve benzeri sentez çabalarına rağmen düşünce tarihi dikotomik karakterini çeşitli şekillerde korumaya devam etmektedir. Ayrıca, her ne kadar bu kavram çiftleri felsefenin konu ve sorunları gibi gözüküyor olsa da bunların her birinin pratik hayatta olgusal karşılıkları vardır ve toplumlar bu düşünce sistemleri çerçevesinde yaşanan toplumsal bir hayat geliştirmektedirler (Günay, 1999: 92).

Dikotomi ve dilemma kelimelerinin kök anlamlarına baktığımızda; sözlükte dikotomi kelimesinin Fransızca, “ikileşim” anlamına gelen bir kelime olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde dilemma kelimesi de Yunanca eskimiş bir kelime olup, “ikilem” anlamına gelmektedir (sozluk.gov.tr). Büyük Fransızca-Türkçe sözlükte; dichotome (dikotom): “çift çatallı, iki kollu”; dichotomie (dikotomi), mantık biliminde “kavramların kapsamlarını ikiye böle böle yapılan bir çözümleme yöntemi”; bitkibilimde de “çift çatallanma” anlamına geldiği belirtilir. Dikotomi kelimesi nispet kipiyle kullanıldığında; dichotomique (dikotomik): “her defasında ikiye bölünen, ikiz bölümlü” anlamına gelmektedir. Dikotomi gibi Fransızcadan gelen dilemma (dilemma) kelimesi, özellikle mantık biliminde “ikilem, kıyası mukassim” olarak kullanılmaktadır (Saraç, 2009: 432, 435). Etimolojik olarak dikotomi kelimesinin, "mantıkta birbirini dışlayan iki seçenek, ikilem" sözcüğünden; dilemma kelimesinin de “çifte önerme, ikilem” sözcüğünden alıntı olduğu bilgisi verilmektedir (etimolojiturkce).

Dilemma kelimesi aynı zamanda mantık biliminin birleşik kıyaslar bölümünde bir kıyas türü olarak klasik mantığın bir konusunu teşkil etmektedir (Köz-Çetin, 2016: 207). Hançerlioğlu, dilemma kelimesini “ikilem, iki şıklı” anlamında, her iki şıkkı da aynı sonucu gerektiren almaşık (iki ya da daha çok şey) tasım (doğruluğu kabul edilen verilmiş iki önermeden, bu önermelerin içeriğini içinde bulunduran bir üçüncü önerme çıkarma biçimindeki akıl yürütme yolu) olarak tarif etmiştir. Mantık açısından, “A varsa B ve C de zorunlu olarak vardır” ya da “B ve C yoksa A da zorunlu olarak yoktur” önermeleri bir dilemmadır. Ayrıca ikisi de doğru bulunmayan iki davranıştan birini seçmenin zorunluluğu da Hançerlioğlu’na göre bir dilemmadır (Hançerlioğlu, 3/39).

Dikotomi kelimesinin kavramsal içeriği Türkçede henüz tam bir anlam bütünlüğü kazanmadığı için bu kelimenin anlam içeriği dilemma kelimesiyle karşılanmaya çalışılmakta, ya da dilemma kelimesinin dikotomi kelimesinin eş anlamlısı gibi kullanıldığı görülmektedir. Kelimelerin kök anlamları üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse; kelime yapısı olarak her ikisinin de hem çift kutupluluğa hem de zıt kutupluluğa işaret ettiği görülmektedir. Ancak kavram olarak dikotomide çift kolluluk yani birbirine alternatif olmayan eşdeğer çift kutupluluğa işaret öne çıkarken; dilemmada aynı sonucu gerektiren iki şıklılık yani zıt kutupluluğun öne çıktığı görülmektedir. Bu durumda birbirine zıt önermelerde dilemma söz konusu iken, birbirini var eden eşdeğer önermelerde dikotomi söz konusu olmaktadır.

Kök anlamlarını anlamaya çalıştığımız dikotomi, felsefede şeylerin ve nesnelere özelliklerinin, birbirinden çok temelli bir biçimde ve birbirlerine indirgenemezcesine farklı oldukları düşünülen iki temel parçaya bölünmesi olarak tarif edilmektedir. Mantıkta ise, türsel ayrımı dikkate alarak şeyleri cins ve türe göre bilme ya da cins ve tür ilişkisi içinde sınıflama işlemi olup, cinsin her adımında, nesnelere belli bir türsel ayrıma sahip olup olmamalarına göre, türlere bölüldüğü bir bölme tarzı olarak tarif edilmektedir (Cevizci, 1999: 234). Diğer sosyal bilimlerde ise dikotomi, birbirine ters ve zıt olmakla birlikte yek diğerine anlam kazandıran kavramlar için kullanılan bir terimdir. İyilik ve kötülük kavram ikilisi, her ne kadar kötülük iyiliğin aktif gözükmemesi hali olarak kabul edilse de kötülüğün olmadığı bir alemde iyiliğin ne olduğu anlaşılabilir. Kısaca dikotomi, kavramsal olarak birbirine zıt ya da birbirini tamamlayan kavramların karşılıklı ilişkilerini ifade eden bir kavram olarak tanımlanmıştır (Jenks, 2012: 19-22).

Dikotomi kelimesinin kök anlamlarından iki kavram ya da olgu arasında çift kutupluluk ya da zıt kutupluluk söz konusu ise bu iki kavramın dikotomi oluşturduğunu öğreniyoruz. Bu çerçevede, yapı ve fail; nazari ve ameli, idealizm ve realizm, determinizm ve indeterminizm gibi kavram çiftlerinin dikotomi oluşturduğunu görüyoruz. Ayrıca dikotominin mantıkta dilemma olarak ele alınan ikiye ayrılmış görüşlerden (önermelerden) de oluşabileceğini öğreniyoruz. Jenks, görüşlerin dikotomi oluşturabilmesi için, iki bölümlü görüşlerin genellikle birbirinin alternatifi olarak ileri sürülen görüşler olduğunu belirtir (Jenks, 2012: 18). Jenks'in alternatif görüşler teorisine göre itaatle ilgili "yapı/fail" ikiliğine dayalı bir dikotomi oluşturmak istersek; Müslüman bir bireyin gerçekleştirdiği itaat olgusu üzerinden alternatif neden çiftleri oluşturarak şöyle bir örnekleme yapabiliriz: "Ben Allah'a ve Hz. Muhammed'in getirdiği vahye iman ediyorum ve imanımın gereği Allah'a itaat etmeye çalışıyorum." Çünkü;

- Allah'a iman etmeyi özgür irademle seçtim ve Allah'a itaat ediyorum ya da içinde yaşadığım çevrenin iman kültürüyle ben de inanıyorum ve Allah'a itaat etmem gerektiğini hissediyorum.
- Allah'a iman ve itaat beni yücelttiğine inanıyorum ya da çevremdeki herkesle uyumlu olmak için onlar gibi itaat ediyorum.
- Allah'a iman ve itaat bana düzenli bir hayat sağlıyor ya da toplumumdaki itaat kültürüne benim de katılmam gerekiyor.
- Allah'a iman ve itaat benim karakterimle özdeşleşiyor ya da yaşadığım toplumla uyum içinde yaşamam gerektiği için inanıyorum ve itaat ediyorum.

Bu örnekteki çift görüşler yani alternatif neden çiftleri dikotomileri meydana getirmektedir. Örnekteki neden çiftlerinin birincileri özgürlük, bireysellik ve özgür irade açısından yapılan açıklamalar iken; ikinci kısmında "ya da" bağlacıyla ifade edilen alternatif görüşler ise sınırlama, determinizm, sosyal baskı ve kamuoyu açısından yapılan açıklamalardır. Bu örneği "yapı/fail" dikotomisi üzerinden değerlendirecek olursak, birinci nedenleri fail, ikinci nedenleri yapı aracılığıyla inceleyerek şöyle bir soru sorabiliriz. Ben fail olarak mı hareket ediyorum, yoksa yapının etkisiyle mi hareket ediyorum? Burada dikotomiyi bu neden çiftlerine bir süreklilik atfederek değerlendirecek olursak, her iki uçta yer alan aşırı uç görüşler, iki aşırılık arasında bir

denge sağlayabilir ve cevabın iki alternatif dikotominin ortasında olduğu sonucu elde edilebilir (Jenks, 2012: 18). Yapı/fail dikotomisi, “toplumun birey üzerindeki belirleyiciliği (yapı) ile eylemde bulunma ve toplumu şekillendirme bakımından bireyin aktifliği (fail) arasındaki göreceli uyumu konu edinen sosyolojik çalışmalarda yerleşik hale gelmiş kavramsal ikilik” olarak tanımlanmaktadır (Giddens-Sutton, 2016: 52). Yapı/fail ikiliğindeki bu göreceli uyum, kavramsal ve olgusal olarak itaat/isyen ikiliğinde de çift kutuplu kavram ve olgular olarak, birbirini var eden, birinin varlığında diğersinin varlığı da gerçekleşen ikilik (dikotomi) oluşturmaktadır.

İtaat ve İsyen Dikotomisi

Kavramlar düşünce dünyamızı inşa eden tasavvurlardır. Düşünce dünyamızda kavramlar yoluyla düşünür, dış dünyaya kelimelerle ifade eder, bu ifade edilen içi anlam yüklü kavramlarla sosyal hayatta çeşitli davranış kalıpları geliştirir, bu davranış kalıpları üzerinden yeni tasavvurlar oluştururuz. Sosyal bir konu ya da olayla ilgili farklı çelişik davranışları ifade eden zıt kutuplu ve çift kutuplu kavramlar birbirinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Eğer kelimeler bir nesne, duygu ya da düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımını ifade ediyorsa kavrama; eğer başlangıç ve sonu belli olan zamanla sınırlı tekil ve somut oluşumlara işaret ediyorsa olaya; eğer dış dünyada zamandan ve mekandan bağımsız olarak var olan tümel soyutlanmış oluşumlar ise olguya işaret ediyor demektir (Cevizci, 1999: 499, 640). Vahyin hayata nüfuz etmesiyle vahiydeki kavramlar olgu ve olaylar olarak sosyal hayatta görünür ve yaşanır olmaya başlarlar. Vahiyde birbirine karşıt iki kavram olarak yer alan itaat ve isyen kavramlarının özellikle toplumlardaki siyasi yapıda ve siyaset-toplum ilişkilerinde en temel dikotomik olgular olarak yer aldığını görüyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in kavramlarından olan itaat ve isyen kavramları olgusal boyutta vahyin ana konularından olduğu gibi Müslüman olsun gayrimüslim olsun bütün toplumlarda teolojik ve ontolojik olarak hayatın merkezinde yer alan olgulardır. İtaat ve isyen, sosyal hayatın teolojik boyutunda yaratıcı ile insan ilişkilerinde bireysel ve toplumsal olarak ortaya çıktığı gibi Müslüman birey ve toplum için hayatın temelini teşkil eden iki durum olarak yine sosyal hayatın insan-insan ve insan-yapı ilişkilerinde sürekli hayatın merkezindedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamberden önce gönderilmiş olan Peygamberlerin tebliğ mücadeleleri anlatılırken, bu peygamberlerin tebliğ görevlerini sürekli itaat ve isyen gerilimi içinde sürdürdüklerine dikkat çekilir. Geçmiş kavim ve peygamberler üzerinden Hz. Peygamberin görevinin de aynı zorlukları taşıdığına vurgu yapılır. Günümüzde de toplum-siyaset ilişkilerinde toplumlardaki düzen ya da karmaşa, toplumun siyasi erke itaat ya da isyanından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede toplumun siyasi erke kabul etmesi, ona boyun eğmesi toplumsal itaat olarak değerlendirilir. Toplumun siyasi erke şiddete dayalı başkaldırısı isyen olarak nitelendirilirken, toplumun şiddet içermeyen itirazı, başkaldırısı da sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmektedir.

İnsan özünün madde ve mana ikiliğinden meydana gelmesi, olayların özne ve nesne temelinde cereyan etmesi gibi olgular birbirinin karşıtı olan genellemelerden meydana gelmiştir. İtaat ve isyen ilk insandan beri insanlık tarihinde hep olagelmiş ve kıyamete kadar da var olmaya devam edecek dikotomik iki olgudur. Birbirine karşıt bu iki olgu, insanın yaratılanla ilişkilerinde ve yaratılanların birbirleriyle ilişkilerinde birbirini var ederek, insan ve toplumla iç içedir. Vahiy, insanın şirkten (şeytana ve yapay ilahlara itaatten) kurtulup tevhide (Allah'a itaate) ulaşması için, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığını (La ilahe illallah) iyi bilinmesi gerektiğini emrediyor; “Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. ...” (Muhammed, 47/19). Bu hakikatin bilinmesi ve bunun dile getirilmesinin insan hayatında harekete dönüşmesi, bütün seküler ve üretilmiş yapay ilahların reddedilmesi, onların sözünün dinlenmemesi, onlara isyen edilmesidir. Yanlışta isyen eyleminde bulunan insan, bu isyanıyla hem söylem hem de eylem olarak itaatini hakikate yöneltmiş, gerçek olana itaat etmiş olur. Bu durumda insanın eşi ve benzeri olmayan ilaha itaati, yanlış olana isyanının varlığıyla gerçekleşmiş olmaktadır. Aynı şekilde yanlış olana itaat de hak olana isyen sonucunda var olmuştur. Bu durumda itaatin varlığı isyana, isyanın varlığı itaate bağlı olmaktadır. Yaratıcıya karşı olumsuz ve istenmeyen isyen bu durumda olumlu salih bir amel haline

gelmektedir. Eğer isyan Allah'a karşı yapılırsa olumsuz, fasit bir amel ve kötülüğün kaynağıdır. Bundan dolayı itaat ve isyan, birbirini yok saymayan, dışlamayan birbirini var eden çift kutuplu yani dikotomik kavram ve olgulardır.

Sosyal Hayatta Olgu Olarak İtaat ve İsyân

Vahyin ana konularından olan itaat, Müslüman toplumlarda Kur'an ve sünnet merkezli inanç ve uygulamalarla dini sosyalleşmenin bir sonucu olarak toplumun maruf kültürü haline gelmektedir. Vahiy, toplumların hem kendi içlerinde hem de diğerleriyle barış içinde yaşamalarını hedef olarak göstermektedir: "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır." (Bakara, 2/208). Ayette İslam kelimesinin türediği kök olan "silm" kelimesi kullanılmıştır. Burada kullanılan silm kelimesi, uzlaşma, barış, teslimiyet, itaat anlamlarına geldiği gibi, "bir insanın diğerinden zarar görmemesi, iki tarafın birbirine güvenmesi" anlamına da gelmektedir (İsfehâni, 2009: 423). "Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven; O her şeyi işitendir ve bilendir." (Enfal, 8/61). Ayette karşı tarafın saldırıdan vazgeçerek barış istemesi halinde, onlarla barış anlaşması yapılarak barış içinde yaşanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İki toplum arasında karşılıklı barış anlaşmasının yapıldığı bir durumda Allah'ın "Allah'a güven" şeklinde Hz. Peygambere ve Müslümanlara barış esnasında Allah'a dayanılmasını emretmesi, sosyal hayatta Müslümanların ve diğerlerinin hayrına olan barış durumunda Allah'ın emir ve yasaklarına itaat üzere davranmanın Müslümanlar için vahiy merkezli bir ilke (maruf) olduğunu göstermektedir. Hem Müslümanlar hem de diğer insanlar için ortak iyi olarak bilinen maruf, sosyal hayatta barış ve kardeşliğin temelini teşkil ederken, ahiret saadetine ulaştırıcı bir davranıştır.

Hz. Peygambere itaatin Allah'a itaat, isyanın da Allah'a isyan kabul edilmesi: Vahiyde Allah'a itaatin hemen arkasından peygambere yani resule itaatin emredilmesi, özellikle de peygambere itaatin, resullük sıfatına vurgu ile belirtilmesi vahye ve vahyin sahibine itaatin hedeflendiğini göstermektedir. "De ki: Allah'a itaat edin, resule itaat edin. ..." (Nur, 24/54). Kur'an-ı Kerim'de "Allah'a itaat edin" emrinin arkasından gelen peygambere itaatle ilgili emirlerin hepsi "resule ya da resulüne" şeklinde gelmiş olup, "nebiye ya da Muhammed'e" şeklinde geldiği görülmez. Bu durum, vahyin Allah'ın elçisine itaatin elçiyi gönderene itaat olduğunu öne çıkardığını göstermektedir. Böylece Allah'a itaatin, beşeri konular dışında Hz. Peygambere itaatle gerçekleşeceği belirtilmiştir: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."; "Resule itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik." (Al-i İmran, 3/31; Nisa, 4/80). Diğer insanlar gibi beşeri özellikler taşıyan Hz. Peygamber de Allah'a itaatle emrolunmuş, kafir ve münafıklara itaatten yasaklanmıştır: "Ey peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." (Ahzab, 33/1).

Toplumun peygambere ve yöneticilere itaat ya da isyanında Allah'a itaat ya da isyan vardır: Vahiy, varlık alemindeki herşeyin Allah'a itaat içinde olduğunu insana öğretmiştir; "... Gökte ve yerde her ne varsa hepsi de isteyerek veya istemeyerek Allah'a teslim olmuşlardır. ..." (Al-i İmran, 3/83). Ancak diğer varlıklar gibi insanında itaat etmesi istenirken akıl ve irade sahibi insanların birçoğu itaat ederken birçoğunun da itaat içinde olmayacağı yine vahiy tarafından bildirilmektedir; "Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ederler; birçoğu ise azabı hak etmiştir. ..." (Hac, 22/18). Ayetteki "birçoğu azabı hak etmiştir" ifadesiyle, isyan edenlerin akıbetinden haber verilmektedir; "Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itaat etseydik, resulü dinleseydik' diyecekler ve ekleyecekler: Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik onlar da bizi yoldan saptırdılar." (Ahzab, 33/66-67). Vahiy, haşir gününde gerçekleşeceğini haber verdiği bu canlandırma ile, Allah ve resulüne itaatten yüz çevirenlerin efendilerini ve büyüklerini dinlemekle onlara itaat ettiklerini, bunun da Allah'a ve resulüne isyan olduğunu vurgulamaktadır.

İnsan, meleklere ait birtakım özelliklerle şeytana ait birtakım özellikleri bir arada taşıyan yaratılışa sahip bir varlık olması sebebiyle, meelekî özellikleriyle Allah'a itaat içinde olurken, zaman zaman nefse dayalı beşeri dürtüler ve dışardan gelen şeytani etkilerle Allah'a karşı isyan kabul edilebilecek davranışlarda bulunabilmektedir. İnsanın isyan davranışları Allah'a olduğu gibi, peygambere ve kamu düzenini temsil eden yöneticilere karşı da olabilir. Müslüman bir toplum için bu durum Kur'an-ı Kerim'deki "Ey inananlar, Allah'a itaat edin, resulüne itaat edin, sizden olan yöneticilere de. ..." (Nisa, 4/59). Ayette "Allah'a itaat edin" emrinin hemen arkasından "resule itaat edin" ifadesinde Allah'ın emrini olduğu gibi getiren ve bildiren elçiye itaatte, Allah'ın emirlerine yani vahye, dolayısıyla bunun Allah'a itaat olduğuna vurgu vardır. Ayette resulden sonra "sizden olan yöneticilere de" ifadesiyle, dinin benimsediği, toplumun maruf olarak kabul ettiği iyilik üzere hareket eden yöneticilere itaatın gerekliliğinin vurgulandığı görülmektedir. Allah'ın bu emrini dinlememek, bu emre riayet etmemek, Müslüman bir toplumda masiyet (isyan) sayılmış; böyle bir durumda işlenen suç sebebiyle pişmanlık duyarak onu tekrar yapmama azmi taşımak da Allah'a resulüne ve kamuya dönüş anlamında manevi arınmaya vesile kabul edilmiştir (Topaloğlu, 2003: 77).

Müslüman toplumlarda insanların, bilinen, tanınan benimsenen şeyler olan maruf üzere davranarak barışın sağlanmasına katkıda bulunmaları temel toplumsal sorumluluklardır. Kur'an-ı Kerim'deki genel kullanışlarından hareketle maruf, aklın kabul ettiği, dinin benimsediği, insan tabiatının ve toplumun uygun gördüğü fiil ve davranışlar olarak tarif edilmiştir (Alper, 2001: 23/444). Yönetenlerle yönetilenlerin maruf çerçevesinde hareket etmeleri sonucunda toplumsal barışın sağlanacağı gibi, müminlerin ahiret saadetine ulaşacağı, Hz. Peygamber tarafından veda hutbesinde müjdelenmiştir: "... Rabbiniz olan Allah'tan sakının. O'na kulluk edin. Beş vakit namazı kılın. Ramazan ayında oruç tutun, hac ibadetini yerine getirin, mallarınızın zekatını gönül hoşluğuyla verin. Yöneticilerinize Allah'ın kitabına uydukları sürece itaat edin ve böylece rabbinizin cennetine girin. ..." (Erul, 2012: 42/591). Hz. Peygamber, veda hutbesinde sahabeye yaptığı İslam'ı özetleyen bu büyük konuşmasında Müslümanların iç dünyalarında barışı sağlayacak takva, Allah'a ibadet (itaat), namaz, oruç, hac ve zekat gibi sorumlulukları tavsiye ettikten sonra toplumsal barışa götüreceği davranışa işaretleyerek, Allah'a itaat içinde olan yöneticilere itaat etmenin Müslümanları cennete götüreceğini müjdelemiştir.

Anne babaya iyi davranmanın Allah'a itaat, anne babaya kötü davranmanın Allah'a isyan olması: Kur'an ve sünnette doğrudan açık emir olarak anne babaya itaat emri verilmemiştir. Ancak, anne babaya iyi davranmak emredildiği (İsra, 17/23-24) için, anne babaya iyi davranmak Allah'a saygı ve itaat; anne babaya kötü davranmak Allah'a isyan olarak değerlendirilmiştir; "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa onların sözüne uyma! Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım." (Ankebut, 29/8). Allah'ın anne babaya "ihسان" yani nezaketle davranılmasını emretmesi ve Hz. Peygamberden aktarılan; "Büyük günahların en büyüğünün Allah'a ortak koşmak ve anne babaya isyan ve eziyet etmektir. Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna, Rabbin öfkesi de anne babanın öfkesine bağlıdır" (Buhari, Edeb: 6; Müslim, Zühd: 52) rivayetleri Müslüman toplumda anne babanın emirlerine itaatın farz olduğu inanç ve kültürünün yerleşmesine sebep olmuştur. Ancak, anne baba gibi saygıya değer kişilere itaatın de dinin doğru gördüğü hususlarda ve toplum tarafından benimsenmiş konularda olması gerektiği bilinmektedir. Allah'a isyana sürükleyecek konularda "Yaratana âsi olacak yerde yaratılmışı itaat yoktur" ilkesi üzere itaati Allah'a yöneltmek gerektiği vahiy ve sünnette dini bir sorumluluk olarak belirlenmiştir (Topaloğlu, 2003: 28/77).

Büyüklerle, hocalara ve alimlere saygının Allah'a itaat, saygısızlığın Allah'a isyan olarak kabul edilmesi: İslam geleneğinde büyüklerle, hocalara ve âlimlere karşı saygı ve nezaketle davranılması da bir erdem olarak görülmüştür. Yine insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ayetlerde itaat edilmemesi emredilenlerin kötü özellikleri belirtilerek, bu kötü özelliklerden uzak

olanlara itaatin zorunluluğu hükmüne ulaşılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, kafir ve münafıklara, arzularına uyanlara, kötü ahlaklı günahkarlara, Allah'ın koyduğu sınırları aşanlara, yönettiklerini Allah yolundan uzaklaştıranlara itaat edilmemesini, onlara itaatin yasak olduğunu emretmiştir (Ahzab 33/48; Kehf 18/28; Kalem 68/10-13; Şuara 26/151; Ahzab 33/64-68). Her ne kadar ayetlerde "itaat etme" şeklindeki emir vahyin indiği dönemde Hz. Peygamberin şahsına ait bir emir gibi görülse de Kur'an'ı Kerim'in çağlar üstü mesajı açısından zamanın muhatabı olan bütün insanların doğrudan Hz. Peygamber gibi bu emirlerin muhatabı oldukları bilinmektedir.

İbn Kayyım el-Cevziye, Sahabe-i Kiramın kendisiyle Allah'a isyan edilen her şeyin cehalet olduğu ve Allah'a isyan eden herkesin cahil olduğu hususunda görüş birliği (icma) içinde olduğunu aktarır (2013: 427). İsyanın Allah ve peygamberin emir ve yasaklarını kabul etmemek şeklinde ortaya çıkması küfür olarak kabul edilmiş; Allah ve peygamberin emir ve yasakları kabul edildiği halde emir ve yasaklara bilinçli olarak uymamak şeklindeki isyanın fisk, yani itaatten sapma olacağı bildirilmiştir. İsyân ister küfür ister fisk anlamında olsun her iki halde de zulüm olarak kabul edilmiştir. Her kafir âsi kabul edildiği halde her âsi kafir olarak değerlendirilmez. Fakat âsi, öncelikle kendisine zulmettiği gibi başkalarına ya da topluma zulmedebilir. Allah'ın emir ve yasaklarının aksine gerçekleşen her hareket isyan sayılmıştır. Bu isyan kasten bilinçli olarak yapılırsa günah, kasıtsız olarak yapılırsa hata olarak değerlendirilir (Karagöz, 2010: 343). Ayrıca isyan, Allah ve resulünün emirlerine itaat etmemek bakımından küfre götüren isyan ve fiska götüren isyan olmak üzere ikiye ayrılır denilmiştir. Allah'ın emir ve yasaklarını reddetmek ve kabul etmekten kaçınma davranışı olan isyan türü inkar ve küfür kabul edilirken; iman edilmesi gereken şeylere iman etmekle birlikte emir ve yasakları ihlal ederek itaatsizlik etmek şeklindeki isyan, fisk yani itaatten sapma sayılmıştır. Bir kimsenin Allah'ın ve peygamberin emir ve yasaklarına iman edip de uygulamaktan kaçınması hata etmek, günah işlemek anlamında fasıklık olarak değerlendirilir (Karagöz, 2010: 342).

Sonuç

Vahiy, ilk yaratılışta şeytanın yaratıcıya isyanını ve insanı kendi isyanına ortak etme çabasıyla insanın Allah'a itaatini nasıl kendisine itaate çevirdiğini anlatır. Yine vahiyde Allah'ın insanlık tarihi boyunca gönderdiği peygamberler ile insanın şeytana isyan, yaratıcıya itaat üzere tevhide dayalı bir hayat yaşamasını istediği örnek peygamberlerin mücadeleleri üzerinden anlatılmaktadır. Peygamberlerin bu mücadelelerinde toplumlarına yapay ilahlara isyanda yüce yaratıcıya itaatin nasıl gerçekleştiğini öğrettikleri görülür. Hz. Peygamberin mücadelesinde de "La ilahe illallah: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" kelime-i tevhidin öne çıktığını görürüz. Kelime-i tevhit, yaratılmış ilahlardan yüz çevirmenin (isyânın); yüce yaratıcıya yönelmenin (itaatin) ikrar ve ifadesidir. Kelime-i tevhitte olgu olarak yan yana bulunan isyan ve itaat, teolojik ve ontolojik olarak birbirini var eden dikotomik kavram ve olgulardır.

Kullandığımız kavramlar, birbirine zıt ve karşıt birbirinin alternatifi zıt kutuplu kavramlar olabildiği gibi, zıt görünümlü fakat birinin varlığıyla diğerinin varlığı; birinin yokluğuyla diğerinin yokluğu gerçekleşen çift kutuplu kavramlar da olabilir. Her iki halde de bu kavram çiftleri bir dikotomi oluştururlar. İtaat ve isyan kavramları birbirini var eden çift kutuplu dikotomik kavramlardır. O halde bu iki kavram ve olgu çifti için "İtaat/İsyân Dikotomisi" tabirini kullanabiliriz. Kavramları dikotomik olarak ele aldığımızda itaat kavramının kapsamına isyanı; isyan kavramının kapsamına da itaati dahil etmiş oluruz. Kavramların dikotomik olması, olay ve olguların da dikotomik olduğuna işaret eder. Birey ya da toplum itaat eylemini gerçekleştirdiğinde, başka bir boyutta isyan eylemini gerçekleştirmiş; isyan eylemini gerçekleştirirken de diğer tarafta itaat eylemini gerçekleştirmiş demektir.

İtaat/isyan ikiliği kavramsal olarak bir dikotomi oluşturduğu gibi eylem açısından da olay olarak kendisini hayatın her alanında gösteren iki olgudur. Özellikle Müslüman bireyin ve toplumun dünyası bu iki kavram üzerinden şekillenir. Çünkü Allah'ın istediği gibi bir insan olmanın ve Allah'ın istediği gibi bir yapı oluşturmanın yolu, Allah'ın istek ve muradına uygun

olmayana isyan, Allah'ın isteğine itaat etmektir. Kelime-i tevhit bir inancın ikrarı olarak söylendiğinde imanın ispatı olurken aynı zamanda, ilahlaştırılan seküler varlıklara isyanın, Allah'a ve sünnetullahı itaatin ispatıdır. İtaat/isyan dikotomisinin yerli yerinde aktif olarak hayata geçirilmesi bireyde ve toplumda metafizik ve kozmik tevhidin var olmasını sağlayacaktır. Çünkü tevhit, gerçeklikle ve varlıkla uyumlu olma ve mutlak gerçeklikle çatışmama halidir.

İnanan bir insan ve yaşadığı Müslüman toplum, yaratılan ve yaratan ilişkilerinin Allah'ın istediği bir şekilde gerçekleştiğinde dünyanın ve dünya hayatının anlamlı bir hale geleceğine inanmaktadır. Bu inanç, müminden şeytan ve nefse isyanı isterken, Allah'a ve Allah'ın kozmik aleme yerleştirdiği yasalara (sünnetullahı) itaati gerektirmektedir. Aksi halde şeytana itaat, Allah'ın iradesine isyanı ortaya çıkarır. Bu manada Müslüman bir birey ve toplum, isyanda itaate; itaatte isyana ulaşacaktır. Vahyin Allah'a itaat emri, şeytana ve bütün kötülöklere isyan; şeytana ve nefsin kötü arzularına itaat yasağı, Allah'a ve iyiliğe itaat emridir. İnsanlar, sosyal hayatlarında yaratıcı ve yaratılanlarla ilişkilerinde itaat ve isyanı yerinde kullandıklarında, yerine göre isyankâr, yerine göre itaatkâr olacaklardır. Hakikat ve doğru, tek başına itaatin yaşanmasıyla ya da tek başına isyanın yaşanmasıyla değil, her ikisinin birlikte gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı, itaatin mutlak iyi, isyanın mutlak kötü olarak değerlendirilmesi, bu olgu ve kavramların kapsamlarını daraltmak, çift kutbun birini diğerdinden ayırmak olacağı için doğru neticeye ulaşılmasını engelleyecektir.

Kaynakça

- Ateş, S. (1997). *Kur'an ansiklopedisi*. Kuba Yayınları.
- Alper, Ö.M. (2001). İtaat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. 23/444-445. TDV Yayınları.
- Budak, A. (1997). *Toplumsal bir hareket olarak isyan*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari*, el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde: 1-631. Haz. Salih b. Abdülaziz. Daru's-Selam, 2000.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Düzgün, Ş.A. (2012). *Allah, tabiat ve tarih*. Lotus Yayınevi.
- Ece, H.K. (2017). *İslam'ın temel kavramları*. Beyan Yayınları.
- Erul, B. (2012). Veda Hutbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. 42/591-593. TDV Yayınları.
- Etimolojiturkçe Sözlük, Erişim 25.08.2020. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/dikotomi>
- Giddens, A. & Sutton, P.W. (2016). *Sosyolojide temel kavramlar* (Çev. Ali Esgin). Phoenix Yayınları.
- Günay, Ü. (1999). Dinin toplumsal ve bireysel boyutu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Özel Sayı, 91-117)*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1985). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar*. Remzi Kitabevi.
- İbn Kayyim el-Cevziye (2013). *Medaricü's-salikin* (Çev. Ali Ataç vd.). İnsan Yayınları.
- İsfehani, Ragıp (2009). *Müfredat: Elfazu'l-Kur'an*, tah.: Safvân Adnân Dâvûdî, Daru'l-Kalem.
- Jenks, C. (2012). (Ed.). *Temel sosyolojik dikotomiler* (Çev. Ed. İhsan Çapçioğlu). Birleşik Yayınevi.
- Karagöz, İ. (2010). İsyân, *Dini kavramlar sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

-
- Köz, İ. & Çetin, A. (2016). (Ed.). *Mantık el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâburî Müslim b. el-Haccad, *Sahih-i Müslim*, el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde: 673-1202. Haz. Salih b. Abdülaziz. Daru's-Selam, 2000.
- Saraç, T. (2009). *Büyük Fransızca-Türkçe sözlük*. Can Yayınları.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *Sünen-i Tirmizi*, el-Kütübü's-Sitte, Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerif içinde; 1629-2061. Haz. Salih b. Abdülaziz. Daru's-Selam, 2000.
- Topaloğlu, B. (2003). Masiyet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. 28/77. TDV Yayınları.
- Uludağ Sözlük, Erişim 25.08.2020. <https://www.uludagsozluk.com/k/dikotomi>